

ItK

2

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1990

A TARTALOMBÓL

Taxner-Tóth Ernő: Kölcsey Kazinczy „iskolájában”

Fábrí Anna: Idő- és téviszonyok Jókai Mór társadalmi regényeiben

Veres András: Az irodalmi mű értékalakzatai

*

Szemle

Keresztury Dezső: Kapcsolatok (*Lőrinczy Huba*)

Aczél Géza: Termő avantgarde (*Ferenczi László*)

Deme Zoltán: Klasszikusok öröksége (*Szilasi László*)

Werbőczy István: Decem divinorum praeceptorum libellus (*Bartók István*)

Angol életrajz Zrínyi Miklósról (*Héjjas Eszter*)

Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849. I–II. (*Szabó G. Zoltán*)

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1990. XCIV. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Komlószi Tibor

felelős szerkesztő

Bíró Ferenc

Dávidházi Péter

Horváth Iván

Kiss Ferenc

Kulcsár Péter

Szabó G. Zoltán

Tamás Attila

Tarnai Andor

Tverdota György

Veres András

*

Kádár Judit

technikai szerkesztő

<i>Turner-Tóth Ernő: Kölcsey Kazinczy „iskolájában”</i>	147
<i>Fábr Anna: Idő- és térvizonyok Jókai Mór társadalmi regényeiben</i>	168
<i>Veres András: Az irodalmi mű értékalakzatai</i>	185

Kisebb közlemények

<i>Boronkai Iván: Vitéz János és Aquileiai Rufinus</i>	213
<i>H. Hubert Gabriella: Az éneklés Laskai Csókás Péter teológiai rendszerében</i>	218
<i>Gyapay László: Kemény Zsigmond társadalomszemlélete</i>	223
<i>Nagy Miklós: Kemény Zsigmond és a történelmi regény kortárs nyugati mesterei</i>	231
<i>Lenyel András: Adalékok József Attila utolsó éveire</i>	237
<i>Rajeczky Benjamin: Pásztor Lajos „Két gyöngyösi betlehemes misé”-jéhez</i>	241

Műhely

<i>Ács Pál: A régi magyar irodalom szlovák kapcsolatai</i>	242
<i>Ujszászi Zsuzsanna: Watson Kirkconnell Kölcsey-fordításai</i>	248

Adattár

<i>Szilágyi Ferenc: Bessenyei megtalált „Ösholmi”-ja</i>	256

Szemle

<i>Keresztury Dezső: Kapcsolatok (Lőrinczy Huba)</i>	272
<i>Aczél Géza: Termő avantgarde (Ferenczi László)</i>	274
<i>Deme Zoltán: Klasszikusok öröksége (Szilasi László)</i>	275
<i>Werböczy István: Decem divinorum praeceptorum libellus (Bartók István)</i>	277
<i>Angol életrajz Zrínyi Miklósról (Héjjas Eszter)</i>	279
<i>Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849. I–II. (Szabó G. Zoltán)</i>	281

Krónika

<i>Intézeti hírek (1988. január 1.–december 31.)</i>	283

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest

Ménesi út 11–13.

KÖLCSEY KAZINCZY ISKOLÁJÁBAN

I.

Kazinczy huszonegy évvel volt idősebb Kölcsey Ferencnél. A születésüket elválasztó két évtizedben ment végbe II. József nagy kísérlete a korszerű és egységes Habsburg birodalom megteremtésére — ennek rendkívül ellentmondásos magyarországi következményeivel együtt.¹ 1790-ben Kazinczyt is magával ragadta a magyar nemesség győzelmi ünnepének a mámorá,² amiről nyilvánvalóan tudtak Kölcsey szülei is. A következő másfél évtizedben Kazinczy elszenvedte 2387 napos bebörtönzését, majd a XIX. század első évtizedében megtalálta azt a szerepet, ami az irodalom elismert vezérévé tette. Amikor 1805. január 29-én Kölcsey először látta őt Csokonai temetésén, már közismert volt, hogy szemben áll a debreceni református egyház és a Kollégium egész világszemléletével.

Ennek a szembenállásnak a lényegét sokan és sokféleképpen igyekeztek meghatározni. Az ifjú Kölcsey szempontjából a bezártság és nyitottság ellentétét kell kiemelni. A hitét és magyarságát egyszerre védelmező Debrecen minden törekvése „várának” megerősítésére irányult, s ezzel teljesítette a maga értékörző feladatát. Kazinczy viszont megkapta a történelemtől és családjától azt a lehetőséget — amit Kölcsey nem! —, hogy már gyermekkorában más életfölfogásokkal, művelődési szintekkel találkozhat. Személyes érintkezésbe került az ország legműveltebb szellemeivel, eljutott Bécsbe, megismerkedett olyan könyvekkel, művészeti alkotásokkal és eszmékkel, amelyekhez — anyagi okokból — a korabeli Magyarországon csak a „magasabb” körök juthattak hozzá.³ Korán megnyílt előtte az út, mely vezető szerepet ígért neki az ország fölemelésében Európa fejlettebb népeinek a színvonalára. Magát az utat ugyan járhatatlanná tették a történelmi változások, de az alapvető célkitűzést Kazinczy nem adta föl. A magyar irodalmi törekvések élére állva — széles körű műveltsége, érzékeny befogadóképessége alapján — a „magasabb” igényesség eszméjét igyekezett érvényesíteni. Saját műveit, mások alkotásait és a gondolatközvetítés nélkülözhetetlen eszközeit, a nyelvet minden tekintetben ahhoz viszonyította, amit idegen példából tanult.

Nem tudni, hogyan látta Kazinczy irodalomtörténeti szerepét a Debrecenben diákoskodó Kölcsey. 1808. május 19-i levelét mindenesetre így kezdte: „Vakmerőséggel fogok talán vádoltatni, hogy én esmeretlen ifjú bátorkodom az Orczyak s Rádayak barátját fontosabb dolgai közt megháborítani...”⁴ Célját, amit tudós észrevételeivel el

¹ A kor különféle megközelítéseinek példáiként lásd: SZEKFÜ Gyula, *Magyar történet. A tízennyolcadik század*. VI. kötet. Bp. é.n.; BENDA Kálmán, *Emberbarát vagy hazafi?* Bp. 1978.; KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp.; H. BALÁZS Éva, *Bécs és Buda a régi századvégen*. Bp. 1987.

² Lásd: KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*. Bp. 1879. 136–141.

³ A magyarországi könyv is igen drága volt, a külföldihez pedig csak az igazán gazdagok jutottak hozzá. Lásd: KULCSÁR Adorján, *Olvasóközönségünk 1800 táján*. Bp. 1943.; BENDA Kálmán — IRINYI Károly, *A négyszáz éves debreceni nyomda*. Bp. 1961.; FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp. 1978.

⁴ *Kölcsey Ferenc Összes művei*. Bp. 1960. (A továbbiakban *KÖM*) III. k. 7–10.

akart érnei, nem rejtette véka alá: „Megvallom ugyanis, hogy irigylem egy oly ifjúnak a sorsát, mint Vitéz volt, aki egy K-yt nyerhetett ifjúságában vezérül.” Elgondolkoztató, hogy bevezetőjében Kazinczy társadalmi rangjára hivatkozik, nem pedig műveire. Kérdéses, ismerte-e az Árkádia-pör címen emlegetett vitát, amelyben Kazinczy nem csupán (és ismételtén) szembefordult a debreceni fölfogással, de Csokonai életművét is bírálta.⁵ Könnyen lehet persze, hogy éppen a Kollégium szűknek érzett világa ellen lázadva fordult annak ismert ellenfeléhez. Az viszont, hogy levelében rokon voltára is hivatkozott, arra utal, hogy családi beszélgetésekben szó esett Kazinczy irodalmi tevékenységéről, amiről ott sokan tudtak. Talán annak a környezetnek hatásával magyarázható, amelybe beleszületett, hogy az ifjú Kölcseynek — eddigi ismereteink szerint a Kazinczyval levelező Szentgyörgyi József kivételével — semmiféle kapcsolata nem alakult ki a városban polgári körülmények között élő tudósokkal, írókkal, így Fazekas Mihállyal sem.

A Hazai Tudósítások 1807-es 19. számában (Böjtmás hava 7.) indította el Kazinczy azt a vitát Magyarország régi térképeiről, ami a következő év tavaszán is folytatódott, s ami ürügyet adott Kölcseynek említett levele megírására. E vitában Kresznerics Ferenc szombathelyi tanár volt Kazinczy ellenfele, de bekapcsolódott Miller Ferdinánd is, Széchényi Ferenc gyűjteményének őre, a Nemzeti Múzeum igazgatója.⁶ Kazinczy zárótanulmánya 1808. március 12-én és 16-án jelent meg, Kölcseynek tehát bőven volt ideje, hogy az abban fölvetett kérdéseknek utánanézzen. Csorba Sándor tisztázta e vita részleteit és Kölcsey álláspontjának a jelentőségét: „máig érvényes hitelességgel állapítja meg, hogy mind Kresznerics, mind Kazinczy ugyanannak a szerzőnek a munkájára utal, s a kérdés csupán az, mikor készültek az említett kiadások. Kölcsey arra a következtetésre jut, hogy mindkettőt a Kazinczy által említett kiadáson föltüntetett időben, vagyis 1556-ban metszette Lazius, aki tábori orvosként járt Magyarországon is. — Magyarország első térképének keletkezési vitájában az ifjú Kölcsey jut legközelebb az igazsághoz, és módszerében is ő ismeri föl a követendő utat: nem a különböző kiadások évszámait, hanem a szerző kiletét és az eredeti mű keletkezési idejét kell kutatni ilyen esetekben.”⁷

Kölcsey hozzászólásának érdekessége mégsem elsősorban állásfoglalásában van, hanem egyfelől annak bizonyosságában, hogy Kultsár újságjának olvasója, ami a világ és a mindennapi élet eseményei iránti érdeklődéséről tanúskodik; másfelől pedig meglepően alapos tudományos fölkészültségében. Megállapításai egyaránt tanúskodnak a Debrecenben hozzáférhető Magyarországra vonatkozó irodalom szorgalmas tanulmányozásáról, történelmi érdeklődéséről, a filológiában való jártasságáról és logikus gondolkodásáról. Szerényen azt állítja, hogy kutatási eredményeit nem meri „az egész magyar Tudósság elébe adni, hanem csak a Tettes Urnak bátorkodom azt bemutatni, mivel azon tisztelet, mellyel a T. Ur eránt viseltetem, olyannak festi előttem a T. Urat, mint amilyen valósággal, aki t.i. a nálánál sokkal kisebbet sem fogja kinevetni, megútálni.”⁸ Nyilván így gondolta akkor is, ha tudós voltának bizonyításával csak

⁵ Nem tudjuk, hozzájutott-e tizenhat éves korában újságokhoz; azt viszont igen, hogy a Kollégium tanárai több német és magyar nyelvűt járatnak, s valószínűleg rokonai is. Lásd: JULOW Viktor, *Fazekas Mihály*. Bp. 1982.; CSORBA Sándor, *Kölcsey és Debrecen*. Debrecen, 1982.

⁶ Csorba Sándor adatai nem mindig megbízhatóak. Mivel a vita a március 16-i (22.) számban szerinte is lezárult, nem kezdődhetett — és nem is kezdődött — 1808. május 14-én. Kazinczy írása a Hazai Tudósítások 1807. 19. számában jelent meg, s a vita a 25. számban, majd 1808-ban a 10., 11., 21., 22. számokban folytatódott.

⁷ CSORBA i. m. 122–123. Kölcsey (vagy kiadója) tévesen írja Miller Ferdinánd nevét, s ezt Csorba is átveszi. A kor persze nem volt következetes a nevek írásában.

⁸ KÖM III. k. 7.

a figyelmet akarta magára fölhívni, hogy aztán verseinek találjon értő olvasót, hön áhított Mestert nyerjen költői törekvései irányításához.

Mire levele Széphalomra érkezett, Kazinczy őszre tervezett bécsi útjának előkészületeivel volt elfoglalva. A jelek szerint nem tulajdonított különösebb jelentőséget a kicsit okoskodó levélnek. A Kőlcsey által említett rokon kapcsolat nem hatotta meg, Bölöni Ágnesre nem emlékezett, s az igazsághoz tartozik, hogy szerteágazó családjából az előkelőbbeket, gazdagabbakat jobban számon tartotta.⁹ A szokásosnál tovább halogatta a választ, amiben talán egy kis sértődöttség is szerepet játszott. „Látta a Marmontelemet?” — kérdezi, arra is utalva, hogy nem csupán az „Orczyak s Rádayak barátja”, hanem író. Gyorsan hozzáteszi: „Óhajtanám, hogy az a könyv, vagy inkább az a stílus, ízletetnék, kivált Debrecenben, hol csak az látszik magyarul tudni, aki úgy beszél, hogy a gubások is megértsék.”

Az aláírásból tudnia kellett, hogy diák ifjúnak válaszol, s a Csokonaira hivatkozó rész azt is megértethette vele, hogy a tudós hang mögött írói vágyak rejtőznek. Mégis először a tudósnak — a tanulóknak — adott érdekes gyakorlati tanácsot, amit Kőlcsey hamarosan megfogad: „tartson jegyzőkönyvet, s hogy jegyzései el ne hullhassanak, köttesse bé...”¹⁰ Jellemző módon azonnal kész teljesíteni a fiatalember kérését, följánlja a rendszeres levélbeni kapcsolatot, de elég határozottan szabja ennek feltételül, hogy Debrecen parlagi elmaradottságából az ő magasabb ízlésű világába emelkedjék. Azonnal választás elé állítja tehát: vagy Debrecen, vagy ő. Olyan ellentétet tudatosít ezzel — és erősít a továbbiakban —, ami nemcsak alapvetően befolyásolja Kőlcsey szellemi fejlődését, de komoly zavarokat is okoz. Az utóbbi legismertebb példája a sokáig feltétlenül tisztelt Csokonai megítélése, ami maradandóan befolyásolta vitatott kritikájának megírásakor is.¹¹

Kőlcsey kellően meghatódott a „nagy Tudós” közelebbi ismeretségének a reményétől, és június 25-i levelében sietett közölni, hogy „látta” a Marmontelt. „Látta”, de aligha olvasta, hiszen nincs róla egyetlen elismerő szava sem, mindössze ennyit mond: „még januárius elején hozott volt egynéhány exemplumokat le Kis István ur, nyughatatlanul várom a többi daraboknak a leérkezését is, hogy annál több okom legyen a Tekintetes úr eránt való tiszteletre. Kívánnám én is, hogy az a stílus ízletetnék Debrecenben, kivált a tanuló ifjúság által, kinek kezéből a gondviselők csaknem egyáltalában minden magyar könyvet kivesznek, mert úgy mondanak, mind román, s... ártalmas befolyása van az ifjúra...” Kállay Ferencnek, Kőlcsey diákkori barátjának az emlékei azonban nem mindenben igazolják a fentieket. Szerinte ugyanis Csokonai, Virág és Kisfaludy Sándor műveit már a poetikai osztályban megismerhették, Kőlcsey pedig ekkor olvasta Kazinczy Gessner-fordítását, a Mindenés Gyűjteményt és az Orpheust is.¹² Tény a debreceni kollégium tantervében is a klasszikus műveltség

⁹ Először 1811. őszén érdeklődött édesanyja kiletéről.

¹⁰ *Kazinczy Ferenc Összes levelei*. Bp. 1890–1927. (A továbbiakban: *KAZ Lev.*) V. k. 501.

¹¹ *KÖM* I. k. 401–413. Értékelésével máshol foglalkozom. Lásd még: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Fejlesztési szakaszok Kőlcsey világszemléletében és költészetfelfogásában*. ItK, 1974. 670–687, és CSETRI Lajos: *Kőlcsey Csokonai bírálata és Döbrentei*. ItK, 1987–1988. 271–284.

¹² *KÖM* III. k. 10–13. — Kőlcsey az idézetben arra utal, hogy Kazinczy Marmontel átdolgozása Egyveleg írásk I. alatt jelent meg, s várja a folytatást. Lásd még: KÁLLAY Ferenc, *Kőlcsey Ferenc gyermek- és ifjúkori életrajza s néhány eredeti levele*. Pesten, én.: „Itt Csokonai, Virág és Kisfaludy S. (Himfy) voltak kézikönyveink, de a latin versezetre több gondot kellett fordítani, mint a magyarra. Kőlcsey azért félrevonulva Gessner idylljeit olvasá, 's Kazinczy neve a gyermek poéta előtt már ekkor tisztelet tárgya lett.” (7.) A következő oldalon némileg csökkenti az előbbi megállapítás jelentőségét, amikor ezeket írja: „Azomban a' poetai osztályban nem adá még a' gyermek Kőlcsey bizonyos és csalhatatlan jeleit a' benne rejtőző nagy tehetségnek... némelyek őt éppen ez osztályban versgyártói celebritásban felülmúlták.” (8.)

és a latin nyelv tanítkvált magyar verseit megmutathatná. Mintha némi féltékenységgel venné, hogy a „Mester” más debreceni diákokat is szemmel tart: furcsa mód soha nem is került közelebbi kapcsolatba ezekkel, így a vele sokban hasonló érdeklődésű ifjú Péczeli Józseffel sem. Annál nagyobb várakozással küldte el Széphalomra *A pávatollhoz* című versét, amit első fennmaradt munkájaként tartunk számon.

Kazinczy gyorsan válaszolt, sőt mentegetőzött, hogy sok munkája miatt nem azonnal. Rögtön a lényegre tért: megállapította, hogy a pávatoll nem költői kép. „Kedves Öcsém Uram is Csokonait csodálja, mint látom. Igazságtalan, a ki a Csokonai érdemeit meg nem vallja, s tompa, ki nem érzi...”, de az „igazi” költő mégsem ő, hanem Dayka.¹³ Kölcsey versében az alapvetőnek minősített „érzést” dicséri, a megformálást erősen bírálja. A késői olvasó bizony elég nehezen találja meg — ha megtalálja — ebben a döcögős versben Csokonai hatását. Legföljebb az utolsó két szakaszban fedezhető fel némi vers-zene és költői lendület. A sok rossz vers olvasásába belefáradt Kazinczy nem vette észre a tehetséget sem a pávatoll leírásában, sem a Dafné kék szemét idéző hasonlat ötletességében, sem a filozofikus távlat (a színváltozás állhatatlanságot jelent) megteremtésének a kísérletében.

A „fennhéjázó szerzőt” — ahogy magát nevezte — elkeseríti a szigorú bírálat. Arra gondol, le kell mondania „a poézishez való képzelt jussairól”, s tűzre kell vetnie rossz írásait.¹⁴ Akár ekkor, akár máskor tette ezt meg, az irodalomtörténet pótolhatatlan vesztesége ifjúkori verseinek — köztük az édesanyja emlékéhez írottaknak — a megsemmisítése, mivel a fiatalember érzés- és gondolatvilágáról szinte semmit sem tudunk. Ismeretes viszont, hogy az év elején elhunyt tudós Sinai Mihály gazdag könyvtárából már korábban megvásárolta Bayle történeti szótár-lexikonát 30,- forintért, amit gyámja erősen sokallott. Érthető, hogy szívesen utána járt, mi lesz e gyűjtemény sorsa, s tájékoztatta Kazinczyt, hogy Teleki László készül azt megvenni. E levelére Kazinczy gyorsan válaszolt, s azzal biztatta a könnyen elkeseredő ifjút, hogy angol vélemény szerint a kezdő író fő feladata a „törlesztés”. Egykori pártfogójára, a szigorú Pásztory Sándorra, a magyar oktatásügy egyik vezetőjére emlékeztetett, aki szívesen kínozta kedveltjeit, mert azt vallotta: „Csak akkor van jól valami munka, mikor már jobb nem lehet.” Kazinczy maga persze közel sem volt ilyen szigorú, igényességével mégis életreszóló leckét adott a fiatal költőnek.¹⁵ Kazinczy vizsgáztatása kevésnek bizonyult a könnyen elbizonytalanodó, nehezen verselő fiatalember megrendült bizalmának a helyreállításához. Kételkedve kérdezte: „A Tekintetes Úr új meg új próbákra serkent engemet, de valóban a poézisbe-e?”¹⁶ Ne feledjük: a kor fölfogásában a „poézis” a legmagasabb rendű alkotás, aminek titkaival Kölcsey ekkor igyekezett szembenézni, de a kérdés alapvető: miben találhatja meg leginkább az önkifejezés és önmegvalósítás lehetőségét: a tudományban? a filozófiában? más irodalmi műfajokban? a politikában? vagy a költészetben? Egyelőre mégis ragaszkodott az utóbbihoz, s azzal küldte el *A képzelethez* című versét, hogy Kazinczy esetleges tanácsára kész végleg lemondani a versírásról. A Mester csalhatatlanul megérezte, hogy pártfogoltjának dicséretre van szüksége: „A küldött dal... oly igen szép” — írja, hogy — „olvasni fogja Virág Budán s Sopronban Kis.” Mesteri húzás: ezzel megméretteti Kölcsey tehetségét két kiváló költővel, s ugyanakkor tudtára adhatja a fiatalembernek, hogy segítségével kiemelkedett Debrecen zárt világából, verseit immár ismeri az ország két távolabbi pontján a katolikus Virág Benedek és az evangélikus Kis János. *A képzelethez* című versben valóban megragadhatta Kazinczyt az elégikus hang. (A nyilvánvalóbb Csokonai hatásról

¹³ E levelet Váczi téves időrendbe sorolta be: *KAZ Lev. V. k. 62–65.* Kölcsey válaszából következik, hogy a levél augusztus elején íródott.

¹⁴ *KÖM III. 13–14.*

¹⁵ *KAZ Lev. VI. k. 35–37.*

¹⁶ *KÖM III. 14–15.*

itt nem szólt.) Azt is tudta persze, hogy a nagy számú verselgető fiatal közül mennyire kevesen képesek — legalább az általa használt „szép” és „kis” jelző érvényességi körén belül — eltalálni a dal formáját. Az irodalomtörténezt viszont a művéség első jelei-nél jobban érdeklik a még sokáig mesterkéltnél környezetben megszólaló lírai vallomások. Fölfigyelhet a divatos költői közhelyek közé rejtve arra a fájdalomra, amivel Kölcsey rég elvesztett szülei emlékét földidézi. Figyelemre méltó az édesanyjához kapcsolt egykori álmosdi otthon képének elhomályosulása, a sződemeteri menedékhez (nagyanyja házához) fűződő kedves élmények, Erdély sokszor visszasírt vonzereje, a szerelem vágya, Lotti (valószínűleg olvasmányokból életrekelte) alakja és korai halála, a később gyakran visszatérő fájdalomkitörés, siráskedv, magányérzet és a káprázat világába menekülés. Mindez Kölcsey korai költészetének sokszor ismétlődő eleme.

„Szép Lottim” — írja, s nem tudhatjuk, hogy Kazinczy és Goethe versei visszhangoznak-e csak ebben, avagy a szilágysági faluban tényleg találkozott a később sokszor áhított szerelemmel. Nincs rá bizonyítékunk, de három évtizeddel későbbi elbeszélése, *A vadászlak* meglepő elevenséggel idézi föl a Sződemeterre emlékeztető falut, ahol a szerelem születik: „Képzeltetek szép síkságot, a síkság fölött halmokat, s túl azokon magas hegyeket. Hegyekből a halmok mellett patak ömlött ki a síkságra, s e patak hosszában épült a falucska, hová most a történet játékszíne általtétetik. Országút nem vala közel...”¹⁷ Sajnos semmi nyoma nem maradt — később még említésre kerülő verseken kívül — annak, mint csinált, milyen élményekkel találkozott az ifjú Kölcsey Sződemeteren, ahol édesanyja halála után iskolai szünidőit töltötte.

Kazinczy önbizalomerosító levelének érdekes tanulsága, hogyan működött információs rendszere. Ennek csak egyik oldala Virág és Kis gyors értesítése az általa fölfedezett új tehetségről, a másik a nyugtalan kérdés ugyanitt Kölcseyhez: „Mit mond Debrecen Magyar Régiségeimre, s Ritkaságaimra?” A válasza sokáig kell várnia, mivel fiatal barátja a nagyanyjánál töltött szünidő miatt csak november 12-én válaszolt szeptember 8-i levelére. Ennek tapintatos kitérése érett férfire és a kérdés meg nem értésére vall. Kazinczy azt akarná tudni, észrevették-e az értékörző szerepükre büszke debreceniek, hogy ő, a merész újíto ezzel a kötettel többet tett náluknál múltunk újraélesztéséért? Kölcsey válaszából az derül ki, ő sem észlelte e szándékot. Arról szól, hogy a frontvonalak nem változtak. Csak az „értők” fogadták kedvezően Kazinczy munkáját, amit Kis István könyvtáros és kiadó már szeptemberben eljuttatott oda, a Debreceni Grammatika hívei nem szeretik. A „Tekintetes Urat” ellenérzésű léleknek tartják, és sajnálkoznak, hogy „azon szépérsű lélek, mely a Gessner fordítójában, s az Orfeus kiadójában tündöklött, megváltozott, s Kazinczy többé magához nem hasonlít...”¹⁸ Azt is elmagyarázza, hogy debreceni vélemény szerint Marmontel „tudós fordítás”, ami nem a népnek való. Magát persze annyira szeretné a tudósok közé emelni, hogy szükségesnek tartja újabb bizonyosságát adni kutató szellemének. S a tizenéves diák olvasottsága valóban lenyűgöző: filológiai pontossággal közli, hogy Kazinczy munkáiból hiányzik Sylvester János hús soros latin verse („talán kicsisége miatt”), s megadja a megjelenés pontos helyét is.

Kazinczy válaszában köszönettel — ámbár érthetően lelkesedés nélkül — vette a kiegészítést, és beszámolt bécsi útjáról. Ennek egyik érdekessége, hogy személyesen ekkor ismerkedett meg Pesten Szemere Pállal, aki már régen a tanítványának számított. Úgy látszik, Kölcsey barátja és diáktársa, Kállay Ferenc szintén megkereste, mert róla is érdeklődik. Ugyanakkor szemrehányást tesz Kölcseynek hosszú hallgatásáért — mondván: már Szentgyörgyi doktornál érdeklődött utána, mert „Én a többek

¹⁷ KÖM I. k. 336–369. A vadászlakban olvasható leírás persze más falvakra is ráillik, de nagyon élményszerű.

¹⁸ KAZ Lev. VI. k. 79–80. 1. és KÖM III. k. 16–18.

között abban is különbözök a Debreceniektől, hogy azok azt hiszik, hogy vesztenek azzal ha fiatal embereknek társalkodásukba ereszkednek: én ellenben ezekkel örömet egyveledem barátságba... Igen messze vagyok én attól a bolondságtól hogy magamnak azzal hízelkedjem, hogy valami Socrates forma vagyok; de ez a passióm megérteti velem, miért társalkodott oly örömet Socrates az ifjakkal.”¹⁹ Az iskolateremtés voltaképpen csak álom, hiszen Szemerével csak éppen nemrég ismerkedett meg. Akihez ezeket írja, személyében még sokáig elérhetetlen marad, s a levelezés egyetlen eszköz, amivel hatást gyakorolhat, amivel bekapcsolódhat egy szűk kör szellemi áramkörébe. Az ifjú költő ekkor még aligha észleli ezt a tragikumot, annál világosabb Kazinczy fölszólítása, hogy jól tanuljon meg görögül. Meg is fogadja, s tudását még öt év múlva is — miután Szemerét már ő tanította — kevésnek érzi e nyelvből.²⁰

Kazinczy iskolája Kölcsey költői nyelvének csiszolásával kezdődik. Kijavítja félértéseit,²¹ fölhívja figyelmét a festői hatások lehetőségeire. Észreveszi, hogy Sződemeter nyelvi közegében általa „erdélyiségnek” nevezett fordulatok, szólások, „hibák” ragadtak Kölcseyre. Ettől kezdve fokozatosan beléoltja a szókincs és az egységesített nyelvtani szabályok meghatározó szerepét a költészetben, s ezzel szoros, sokáig áttörhetetlen korlátok közé szorítja esztétikai fölfogását. Hosszan szól nyelvi kérdésekről, első verstani tanácsa az enjambement helyes alkalmazására vonatkozik. Egyetért a rímtelen versek írásának szándékával, s nem mulasztja el a metrikai hibák bírálatát. Később bevallja, ő maga a „Zrínyi nemben” írt versektől idegenkedik, mert „én a Ráday neműekbe annyira belé szerettem, hogy a nem scándlált Reimos Verseket alig olvashatom.”²² Itt szól arról is, hogy a „Reim valóban dísz, akár élt vele a Görög és Római, akár nem.” Kölcsey a Kollégium tanáraitól ilyen tanácsokat akkor sem kaphatott volna, ha hozzájuk fordul. Kazinczy nagy költői és fordítói tapasztalatait adja tovább azon a színvonalon, amivel ezekben az években senki más nem foglalkozott hazánkban a nyelv és a költészet kérdéseivel.

A magyar könyvek olvasására vonatkozó debreceni tiltás — okkal — meglepte Kazinczyt. Kölcsey elküldte neki az ezzel is foglalkozó latin nyelvű szabályzatot, s bizony magyarázkodásra kényszerült: bevallotta, a könyvtárban csak az újabb magyar könyvekre „vigyáznak” úgy, hogy szemmel tartják az olvasókat. A kormányzat szigorú cenzúrája mellett ezeket a helyi tiltásokat is valahogy át kellett lépni, s Kazinczy fő eszköze ehhez a levelezés. Néhány hónapos ismeretség után az ifjú debreceni költőjelölt már be van kapcsolva az országos hírhálózatba. 1809. január 19-én Kazinczy arról tájékoztatja Kis Jánost, hogy Kölcseyt Berzsenyi versei által akarja „gyúlasztani.”²³ Február 27-én azt kéri Szentgyörgyi doktortól, hogy a nála lakó „kis Lónyain” (Kölcsey osztályának legjobb tanulóján) keresztül tudassa ifjú barátjával (s egyúttal ő is vegye tudomásul), „utolsó levelét Virág Benedek nagy meglepéssel olvasta, s örvend ismeretségének.”²⁴ Mindezt Kölcsey csak azzal tudta viszonzni, hogy elküldte Széphalomra az új debreceni iskolai nyelvtant, s igyekezett megfelelni a tudós levelezés magyar igényeinek.

Kazinczy gyúlasztó szándéka nem volt eredménytelen: lendületet adott Kölcsey költői munkájának. Szeretne megfelelni mestere dicséretének, miszerint „nem marad meg a színen, hanem a dolgoknak velejére hatni igyekszik.”²⁵ Bátran elfogadja 1809.

¹⁹ KAZ Lev. VI. k. 132.

²⁰ KÖM III. k. 89–93.

²¹ KAZ Lev. V. k. 62–65. Többek között figyelmezteti: „az esthajnal tűzének sugárja ismét nem kék, hanem sárga színt visznek az olvasó lelke eleibe”.

²² KAZ Lev. VII. k. 343–345.

²³ KAZ Lev. VI. k. 207.

²⁴ KAZ Lev. VI. k. 207.

²⁵ KAZ Lev. VI. k. 349.

április 23-i levelének kihívását, noha Boileautól tudja, nehéz szonettet írni (Rousseau-nak nem sikerült), s ő különben is „esztendő ólta csak a kándenciátlan jambusi” mértéket használta.²⁶ Am „Tekintetes úr verseinek szépsége féltékennyé tesz engemet a versírásra”, s rögtön küldi is címtelen szonettjét, valamint „Álmatlanul hevert Danét...” kezdetű fordítását.²⁷ A „Pirulva jött az égre...” kezdetű vers hiányzik az összes versek 1961-es kiadásából, noha az első két szakasz refrénje („És Lotti képe töl-té lelkemet!”) elnyerte Kazinczy dicséretét.²⁸ E szonett a sikerültebb korai versek közé tartozik, szépen megformált alkotás. Noha hibát azért talált benne, Kazinczy némi büszkeséggel küldte el Berzsenyinek és Kis Jánosnak. A Debrecenben élő Szentgyörgyi doktornak pedig azzal ajánlotta figyelmébe a vers szerzőjét, hogy „Ritka tántumú, nagy szorgalmú ifjú...”²⁹

A Kazinczyval kezdett levelezésnek bizonyára szerepe volt abban, hogy 1808 őszén Kölcsey papírra vetette első tanulmányait. A *poézisről* című írása szeptember 24. keltezésű, s ebben az emberi szív érzékenységből és a képzelőerőből igyekezett levezetni a költészet születésének és fejlődésének a folyamatát. Abból indult ki, hogy az ember ösidők óta figyeli a természetet, az életet, s ennek nyomán „Heves vére életet adott fantáziájának, külömb-külobbféle képeket formált magának, sebesen futotta az oly boldognak képzelt jövődöt gondolatjaival keresztül, s ezen állapotjában anélkül, hogy tudta volna, vagy kifejezte volna képzeleteit, széles értelemben vévén a szót Poéta volt.”³⁰ Írása széles körű elméleti ismeretanyagon alapszik — még a perui inkák példájára is hivatkozik! —, az énekelt és írott „poézis” viszonya foglalkoztatja, valamint a nyelv költői fölhasználásának a kérdése. Kazinczy hatása még nem érvényesül, annál föltűnőbb, hogy a költészet lényegéről — az érzelem és a képzelet szerepéről — itt kifejtettek mindvégig alapvető szerepet játszanak fölfogásában. Nem sokkal későbbi a nov. 21. keltezésű írása, a *Cserei, egy romvári herceg*, amiben Kölcsey Voltaire *Zadigjának* ismeretében fejti ki kifogásait Dugonics András nemrég megjelent magyaráításáról.³¹ Már önmagában az is érdekes, hogy Kölcsey a Kazinczy által megvetett regényirodalomnak ezt a darabját is olvasta, sőt erről írta első — rövid, talán töredékben maradt, mindenképpen kidolgozatlan — kritikáját. Utolsó mondata arra az eddig figyelemre nem méltatott tényre utal, hogy a népmesék ismerete a kor általános műveltségének része volt. Kölcsey ugyanis azt állítja, hogy a Dugonics féle történethez „egy oláh mese csaknem mindenkben hasonlít.” Kazinczy fölfogásának áttételes befolyását talán a túlzott szigorúság jelzi: Kerényi Ferencnek igaza van, amikor Kölcseyvel (és Horváth Jánossal) vitázva azt mondja: nem állíthatjuk, hogy Dugonics regényéből hiányzik a korszak legfontosabb eszmeáramlatainak a hatása.”

Kazinczy 1809. július 6-i levelében megtisztelő ajándékként és egyúttal tanító szándékú olvasmányként küldte el ifjú barátjának néhány munkáját. Kölcsey ekkor már tudta, hogy hamarosan befejeződnek debreceni tanulói. Kazinczy ízléséhez és várakozásához alkalmazkodva — egyúttal pedig a hálás tanítvány érzelmi állapotába helyezkedve — verset írt mesteréhez. A *Kazinczyhoz* című költemény még a saját hangját kereső költő alkotása. Érdekessége, hogy belefoglalta szülőföldjéhez fűződő szoros kapcsolatát is:

²⁶ U. o. és *KÖM* III. 28–29.

²⁷ *KÖM* III. k. 28–29.

²⁸ *KAZ Lev.* VI. k. 382–383.

²⁹ *KAZ Lev.* VI. k. 379–440.

³⁰ *KÖM* I. k. 389–396. Továbbá v.ö. FENYŐ István, *Haza s emberiség*. Bp. 1983. 170.

³¹ DUGONICS András, *Cserei egy honvári herceg...* Bp. 1975. Az utósztót írta KERÉNYI Ferenc. 174.

Szilágy vidékein, holott még
Szent énekes nem énekelt,
Majd megtanítom így nevedre
Zánok szöke bükkjeit...³²

Debreceni diákként augusztus 23-án írja utolsó levelét Kazinczynak, s ebben ismét meglepi az olvasót széles körű magyar irodalmi tájékozottságával. Kiderül belőle, hogy a katolikus énekeskönyveket (Péchy Lukács) is jól ismeri, ami Debrecen merev kálvinista világában egyáltalán nem volt magától értetődő.³³

E tudós levél után ismét Szödemeteren töltötte az őszt, s december 8-i állítása szerint mindössze négyszer fogott tollat, hogy verset írjon. Ekkor született *Búcsú B... től* című szerelmi kötődésről valló verse, emellett azonban a szödemeteri termésből csak az *Animula, vagula* kezdetű töredéket ismerjük. Miután ezt megelőzően — szeptemberben — befejezte tanulmányait, az év végén mindössze átmeneti időre tért vissza a városba. Nem tudjuk, valójában hogyan élt, mit csinált Debrecenben. Az irodalomtörténetírás általában két képet emel ki: a Kollégium mereven kálvinista, konzervatív világát és az ehhez kapcsolódó — Kazinczy által támadott — alantos ízlést, elmara-dottságot. Valószínű azonban, hogy ez az ellentét csak a „Mester” hatására éleződött így ki. Kállaytól származik az a lélektanilag hiteles állítás, hogy a félszemű, himlőhelyes diák többnyire kivonta magát a társaságból, magányos volt. Egy nem sokkal későbbi levele viszont arra vall, művelt, érdeklődő családjá körében jól érezte magát, föl tudott oldódni.³⁴

Figyelemre méltó az is, hogy a puritán Debrecenben 1798 óta rendszeresen vendégül látták a kolozsvári szintársulatot. Először a Fehér ló udvarán építettek deszkaszínházat Thália papjainak és papnőinek, akik 1808-tól téli szereplésre is alkalmas helyet találtak a Szűcs színben. Ez évben — rövid időre — Debrecenbe költözött a kor népszerű színésznője, Kántorné is, s ezzel fokozódott az érdeklődés a játékszín iránt, amit egyfelől rontó, züllesztő hatásúnak tartottak, másfelől pedig a nemzeti ügy jelképeként tekintettek. Nem tudjuk, látott-e Debrecenben színházi előadásokat az ifjú Kölcsey. Mindenesetre Kállay Ferenc 1810 februári beszámolója Lessing *Emília Gallottijának* az előadásáról azt sejteti, hogy voltak közös színházi élményeik.³⁵ További valószínűséget ad ennek, hogy Kölcsey gyámja — Gulácsy Antal — nagy barátja volt a játékszínnek, 1811-ben novemberében — komoly anyagi áldozat árán — kibérelte a színházat. Nem csoda, hogy a Pesten tanuló Kölcsey már bizonyíthatóan járt játékszínbe. Debreceni életének eddig figyelmen kívül hagyott mozzanatai különös fénybe állítják Kazinczyhoz szóló ama megjegyzését miszerint: „Lett legyen Debrecen szebb érzésű emberekkel teljes, mégis szenvedéseimnek helye volt ő, melyek eltávozásommal kisebbnedni látszanak.”³⁶ Öszinteségét nem vonhatjuk kétségbe, de szenvedéseit alighanem eltűlozta.

Az előbbi — keserű — megjegyzést magában foglaló levél írásakor már Álmosdra készült, ahol édesanyja halála óta csak egyszer járt. Itt kellett találkoznia Péchy Imre rokonával — volt Bihar megyei alispánnal, leendő alnádorral, a tiszántúli református egyházkerület és anyaiskola főgondnokával — hogy vele Pestre menjen jogi tanulmányok folytatása végett.

³² KÖM I. k. 16–18.

³³ KÖM III. k. 31–34.

³⁴ KÖM III. k. 39–40. — A sajtó alá rendező Szauder József tévesen közölte a levél címzettjének a nevét. Helyesen: Draveczkyné Bydeskuty Júlia, Kölcsey naganyjának a nővére.

³⁵ Kállay Ferenc — Kölcsey Ferencnek. Debrecen, 23. Febr. 1810. *Szemere Tár* 974. II. k. 53.

³⁶ Péchy Imre, aki írogatott is, fontos szerepet játszott az árván maradt Kölcsey-fiúk életében.— KÖM III. k. 38.

E pesti út tervéről Szentgyörgyi doktor már november 5-én tudósította Kazinczyt – hozzátéve: „Igen becsülöm én is ezen jeles ifjúnak szép talentumait, és azoktól igen sokat várok, ha odafenn jó társaságba kerülvén, meg tanul maga viselete által azoknak fény és kellemetességet adni. E nélkül igen féltem, hogy soha le nem fogja magáról az iskolai port rázni. Ezt mint ötlet szerető barátomnak, és eránta való szeretetből írom.”³⁷ Nem egészen világos, hogy mi rejlik e sorok mögött. Lehet, hogy a levélíró tudomására jutott az a – különösen Kazinczy miatt fájdalmas – megjegyzés, amiben Kölcsey Szentgyörgyi debreceni „fület” kifogásolta, s kinevette „ítélet tételeit”. Amint az Kölcseynek *A sonetto művésze* című írásából kiderül, Kállay Ferenc elmesélte barátjának, hogy Szentgyörgyi asztalánál fölolvasták Kazinczy szonettjét, amit a házigazda nyelvi kifogásolt, s hangzásilag nem talált szépnek. Kölcsey kis esszét írt ezzel szemben mestere védelmében, teljesen Debrecen-ellenes szellemben. Ha nem ez jutott Szentgyörgyi tudomására, akkor lehetett az ifjú Kölcsey viselkedésében vagy valami gátlásosság, vagy valami fölényeskedés, ami ingerlően hatott ismerőseire. Kazinczy – aki ekkor még személyesen nem találkozott vele –, azt várta, hogy Pesten „az az alföldiség lefaragódik róla is.”³⁸ Közvetlen ismerősei közül Bányai József szintén nagy jelentőséget tulajdonított a pesti útnak. 1810. március 5-én arról írt Kölcseynek, hogy most, miután elhagyta az iskolát, a „deák országból a Cselekedetek ’s Történetek Országába ment által.”³⁹ A gondos és figyelmes Kazinczy igyekezett is előkészíteni védenca pesti útját. 1809. december 31-én írt Horvát Istvánnak, támogatását kérte, s (furcsa módon a szintén Pestre készülő Berzsényivel együtt) ajánlotta triásza felé. ⁴⁰ A Kölcseyvel lehető találkozásról Berzsényit sem mulasztotta el értesíteni. ⁴¹ 1810. március 25-én pedig az idősebb Wesselényi Miklós figyelmét hívta föl Kölcsey kiemelkedő tehetségére. ⁴²

A jelek szerint már az álmosdi utazás gondolata is fölzaklatta Kölcseyt. Október 25-i keltezésű töredéke a halál gondolatával telített. Állítólag az *Animula, vagula, blandula* című latin versekét Hadrianus császár mondogatta halála órájában, s aligha véletlen, hogy ez Kölcseyt, akire szülei – főleg édesanyja – elvesztése mély hatással volt, éppen ekkor foglalkoztatta. E feltételezést megerősíti az 1810. január 24. keltezésű *Végnyugalom* című verse is, ami nem tartozik az életmű jelentős alkotásai közé, de nagyon erősen érződik benne a halál gondolata.

II.

Nem tisztázható, mi volt Péchy Imre Kölcsey jövőjére vonatkozó elképzelése. Védenca később azt írta Kazinczynek: „Örökre fájjalom, hogy Pesten prokurátori cenzúrát adni ezelőtt négy évvel időm nem lehetett, mert tutorság alatt voltam.”⁴³ (1814. április 3.) Jóval későbbi önéletrajzi levelében Szemerének így vallott: „egyfelől a jurateriari kaszárnyában igen kedvem elleni, másfelől nálad igen kedves órákat töltöttem.”⁴⁴ Közelebb járhat a dolog lényegéhez, amit 1813. október 21-én írt: „Tizenkilencedik évemet töltöt, midőn Debrecen elhagytam, ismeretlen a világgal, ismeretlen önmagammal, csak azon körben álmodozhattam, melyet könyveim közt vontam magamnak, s ezt végtelennek s általhághatatlanak tartottam. Kiléptem végre. Gyermekei,

³⁷ KAZ Lev. VII. k. 42–43.

³⁸ KAZ Lev. VII. k. 206–207.

³⁹ Bányai József – Kölcsey Ferencnek. 810. mart. 5. Debrecenből. *Szemere Tár* 976. II. k. 55.

⁴⁰ KAZ Lev. VII. k. 185.

⁴¹ KAZ Lev. VII. k. 190.

⁴² KAZ Lev. VII. k. 329–342.

⁴³ KÖM III. k. 139.

⁴⁴ KÖM III. k. 504–516 és 535–538.

de szép plánumok lettek semmivé, nem volt ember, ki értse a forró ifjút; úgy tanítottak meg engemet, mint Tassot Antonio, látván, hogy sehol magamat fel nem lelhetem; öszvevonúltam, s külsőm, melyet azelőtt a belső láng úgy öntött el, mint a táncoló lány arcát az öröm, komoly lett és hideg. Eltompulva tértem meg Pestről...⁴⁵

Kíséreljük meg lehántani e vallomásokról az irodalmasított borítást, s rögtön rejtélyek sorára találunk: miért akadályozhatta a tutor (ki?) az ügyvédi vizsga letételét? Miért volt oly szörnyű a „jurateriiai kaszárnya” annak, aki később komoly jogi fölkészültségről tett tanuságot? Mik voltak a semmivé lett „szép plánumok”? Mi rombolta szét azokat? Az a tény, hogy Péchy Imre Szilassy József protonotáriusnál helyezte el ifjú rokonát, arra vall, hivatali érvényesülését szeretete volna elősegíteni. Kölcsy azonban vagy azért, mert sem személyeket, sem a kormányt nem akarta szolgálni, úgy látszik, ezt a lehetőséget elvetette. Ismét fölmerül azonban valami viselkedési oknak a gyanúja, mivel minden jel szerint igen hideg kapcsolat alakult ki költőnk és Szilassy József között. Pedig a későbbi koronaőr (akinek erre a tisztségre való megválasztását a szatmári követ Kölcsy ellenezte) irodalomkedvelő ember volt, Ungvárnémeti Tóth Lászlót komolyan segítette. Péchy Imre szándéka minden bizonnyal Kölcsy ellenálásán bukott meg. Tudjuk például, a tavaszt tanulás és munka helyett azzal töltötte, hogy Szemere Pállal sétált a zöldben.⁴⁶ Lehetséges, hogy elmaradt vizsgák miatt pártfogója egyszerűen hazaküldte — annál is inkább, mert a család anyagi viszonyaihoz képest a pesti tartózkodás drága volt. Mindenesetre a jelek arra vallanak, hogy ezzel megszakadt viszonya Péchy Imrével. Oka lehetett a Pestről való gyors és időelőtti távozásnak Kölcsy betegsége, ami csak Debrecenben tört ki rajta igazán. Végül számot kell vetnünk rossz hangulatával is, ami menekülésre készíthette.⁴⁷ Pedig pesti tartózkodása egy olyan levéllel kezdődik, amilyen több nem maradt fenn. Ebben vérbeli társasági ember hangján számol be a legújabb hírekről, Napoleon és Mária Lujza tervezett házasságáról, a pénz értékcsökkenéséről, az ezüst beszolgáltatás elrendeléséről szállongó hírekről említett nagynénjének, a Debrecenben élő Draveczkynének. E levél arra is bizonyíték, hogy szívesen volt a franciául tanuló Tercsa kisasszony, e ház lánya társaságában. (Lehet, hogy benne sejthetjük az 1814-es pozsonyi tartózkodásakor fontos szerepet játszó, de csak Tr.-ként emlegetett szerelmét?) Mindenesetre ez a színes levél a mindennapi élet iránt érdeklődő Kölcsy, a politikára is fogékony fiatalember képét villantja elénk, aki közel sem volt oly magányos, ahogy azt föl szokás tételezni.⁴⁸

Néhány nappal később Kazinczynak írott levelében mindennek nyoma sincs. Mint-ha semmi új élménnyel sem találkozott volna: álmosdi versét küldi (*Végnyúgalom*), az „e” hangok gyakoriságáról értekezik, s megállapítja egy új énekeskönyvről, amit még Debrecenben látott Péchy Imre szívességéből, hogy abban a „candentiák valóban jobbak, mint a régiek voltak.”⁴⁹ Egy lényeges eseményről viszont itt számol be: ez a Szemere Pállal kötött ismeretsége, a vele való rendszeres találkozás. Vitkovics Mihálytól tudjuk, hogy Kölcsy a szomszédságában lakott, s gyakran meglátogatta.⁵⁰ Költőnket befogadta a Kultsár Istvánnál rendszeresen összegyűlő társaság is. Szemere részletesen leírja Kazinczynak, hogyan ismerkedtek meg együtt a Pesten tartózkodó

⁴⁵ KÖM III. k. 96.

⁴⁶ Szemere Pál — Kazinczynak. Szemere Pál munkái. Bp. 1890. II. k. 26.

⁴⁷ KÖM III. k. 47.

⁴⁸ Magányának legendája részben saját — kicsit önsajnáló — panaszaihoz, részben Kállay állításához vezethető vissza. (KÁLLAY: i. m. 8–10.) A Draveczkynéhez szóló — idézett levél — azonban ellentmondani látszik ennek.

⁴⁹ KÖM III. k. 44.

⁵⁰ KAZ Lev. VII. k. 207.

Berzsenyivel, Fáy Andrásnak pedig egy színházi előadás előtt mutatta be Kőlcseyt.⁵¹

A következtetés nyilvánvaló: Kazinczy ajánlása megtette a magáét, a „pestiek” szívélyesen fogadták Kőlcseyt, vagy inkább készek voltak erre. Úgy látszik, ő is tett kísérleteket, hogy beilleszkedjék mindennapi életükbe, amiben fontos szerepe volt a beszélgetéseknek, eszmecsereknél, és — itt már bizonyos — a színháznak. Érdekes, hogy Berzsenyi azonnal ellenszenvet keltett benne: elismerte, hogy nagy ember, de nem fért a fejébe viselkedése.⁵² Hasonló volt a helyzet Kulcsár Istvánnal is, róla szintén nyílt ellenszenvvel írt Kazinczynak.⁵³ Horvátról és Vitkovicsról nem ismerjük ezidejű véleményét, de az biztos, új távlatokra, utakra, lehetőségekre hívták föl a figyelmét. Ezért igazságtalanul visszavetítettnek vélem, amikor sok évvel később önzésükről, pénzhétségükről írt Szemerének.⁵⁴ Különösen a híres vendégszeretetéről és jó kedélyéről ismert Vitkovicsal szemben meglepő e vád, hiszen Kőlcsey többször nála lakott, sőt 1817-ben — családja ellenkezésével szembeállva — ügyvédi megbízást adott neki. Könnyen lehet, hogy ez utóbbihoz vezethető vissza az anyagiasság említése.⁵⁵ S itt talán — a visszavetés ellenére — lényeges ponthoz jutottunk. A tizennyolc éves Kőlcseynek nem volt hű képe saját anyagi viszonyairól. Később keserű tapasztalatokból tanulta meg, hogy birtokából nehéz megélni, hogy körülményei javítása végett rá van utalva megyei — tisztviselői — fizetésére. Származása, birtokos nemesi életközege mégis oly erős idegenkedést oltott bele a pénzkereső életformával szemben, ami még késői politikai gondolkodásában is megmutatkozik. Márpedig Kulcsár István, Vitkovics Mihály, Horvát István és a pesti értelmiségi kör nagy része mindennapi munkájából élt. Aligha véletlen, hogy költőnk a kivételek közé tartozó Szemere Pálhoz vonzódott — sokáig — leginkább. Kazinczy sem tudta soha túltenni magát azon, hogy a magasabbrendű eszme, a szellemi alkotás nem csupán erkölcsi kötelesség, de kenyeret adó munka is lehet.

Feudális fölfogás szerint a nemesség kezdetben vérevel fizetett kiváltságaiért, majd az a kötelezettség várt rá, hogy az ország erkölcsi, szellemi és politikai fölemelkedéséhez járuljon hozzá. Érdekes módon Kazinczy ezt a tudatot még zavartalanul tudta összeegyeztetni fizetett tisztségek vállalásával, amitől Kőlcsey — úgy látszik — visszariadt, s ennek okait talán az udvar és a nemesség közti összeütközés sorozatban kereshetjük. Tény, 1810 elején ismeretlen törvényű világba csöppent bele. Pesti társaságának egy része a kormányt szolgálta, a másik a pénzt hajszolta megélhetéséhez. Ez utóbbi érdekében korlátozta a maga szabadságát és olyasmit tett árucikké, aminek létrehozásával erkölcsi kötelességet teljesített. Kőlcsey első közelebbi ismerkedése a polgári életfölfogással nem volt sikeres. Zavarához persze az is hozzájárulhatott, hogy ebben a társaságban rengeteg új ismerettel, fogalommal, szemponttal kellett megismerkednie.

Késői vallomásában azt mondja, már az iskolai görög–latin leckék elültették benne a patriotizmus magját. „E mag legelőbb a nyelv iránti szerelemben kezdett fakadni, mert nyelv és nemzet: e kettő ideája változatlanul együttjár.”⁵⁶ Bíró Ferenc mutatta ki, hogy a nemesi szemléletben e gondolat csak a polgári értelmiség hatására került át ilyen határozott formában,⁵⁷ viszont a pesti értelmiség számára 1810-ben magától értetődő volt. Az, hogy Vitkovics Kőlcsey „universalizmusáról” panaszkol-

⁵¹ KAZ Lev. VII. k. 398–408.

⁵² KÖM III. k. 46–47.

⁵³ KÖM III. k. 72.

⁵⁴ KÖM III. k. 816.

⁵⁵ 1817-ben — rokona, Kende Zsigmond ellenzésével szembeállva — Vitkovics Mihályra bízta családi pöreit.

⁵⁶ KÖM III. k. 537.

⁵⁷ BÍRÓ Ferenc, *Nemzet, nyelv, irodalom*. ItK 1984. 558–577.

dott Kazinczynak, arra vall, költőnk másként gondolkodott.⁵⁸ Ezt 1833-ban maga is elismerte: „Volt idő (iskolai pályám vége és jurátusságom) midőn kozmopolitizmus fogott körül, s ezidőben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a francia langymeleg poézist, s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb filozófok mindenre, mi szent, fuvalottak — a *Système de la nature* s több...”⁵⁹

A fölsorolt okok nyilván fontosak voltak, itt azonban Kazinczy fölfogására is rá kell mutatni. Ennek szellemében írja ugyanis Szentgyörgyi József megrovóan: „Még a világosodottak között is kevés a világ polgárja; sokaknál a nemzet, vallás stb. külömb fénye elfojtja a könyörületesség első mozdulatjait.”⁶⁰ Kölcsey minden bizonnyal ezt az értékrendet vallotta magáénak, s az emberit, akárcsak Kazinczy, a nemzeti (és vallási) érdek fölé helyezte. Pesten viszont a magyar írók nem tudták az ember fölemelését a nemzeti érdek érvényesítése nélkül elképzelni. Ezzel Kölcseynek a sok tekintetben elmaradt Debrecenben még könnyű volt a maga különös, főleg a forradalom előtti francia szellemből táplált műveltségét — valamint Kazinczy egész tekintélyét — szembeállítania. Pesten viszont zavartan kellett észlelnie, hogy az európai sajtót, az újabb irodalmi alkotásokat rendszeresen olvasók, a tudományosan nálánál képzetebbek is a nemzeti eszme hívei, nemzetben gondolkodnak. E gondolkodás tartalmát persze sok tekintetben okkal vitatta Kazinczy, az ifjú Kölcsey azonban aligha tudott megbirkózni ezzel az ellentmondással. Miként vitakozhatott volna például azzal a Horvát Istvánnal, aki azt hirdette, országunk szellemi elmaradottsága Ausztriához képest fél, Európához mérve egész százados? Hiszen ennek igazát ő is tudta. Horvát okfejtése szerint „a bennünket kész akarva tudatlanságban hagyó országlás felelős” mindezért, „de nagy oka részint mégis e hátramaradásunknak tulajdon lustaságunk is. Hozzászoktattak bennünket a henyéléshez, e pedig igen kedves foglalatossága minden elpuhult; s veszélyben forgó Nemzetnek. Könnyebb is heverni, mint munkálkodni annak, ki a veszélyes álmok igája alatt nyögve marad. A Nemzet méltóságát érző, boldogságát igazán óhajtó Hazafinak fáradnia köll, mert csak az állandó munka képes nagy dolgokat szülnie.”⁶¹ Ugyancsak Horváltól a következőket is hallhatta Kölcsey: „Ausztria országlása olyan, mint ha azt nem ész, hanem tsupa történet vezetné. Nálunk az ész kiműveltetését, a mesterségeket, és egyéb szorgalom ágait, a külömb féle nemzeteknek természetű gyengéiket, a kereskedést, a természeti hasznos tulajdonságokat a kormányzat csak imigy, s amúgy használja, pedig tsak ezekre lehet az állandóságnak, ditsőségnak, a boldogságnak talpköveiket rakni...”⁶² Az ifjú Kölcsey ezeket a gyakorlatias gondolatokat érezhette „hidegnek”, a maga érzelmi fűtöttségét nem kielégítőnek, sőt személyes szabadságát korlátozóknak.

Félszogsége, vidékiessége bizonyára zavarta. Nyilvánvalóan sokat tanult: már a következő évben beismerte Kazinczynak, hogy Berzsenyi versei, egy Matthisonról szóló recenzió mellett főleg a Szemerével és Horváttal folytatott beszélgetések ösztönözték új költői utak keresésére.⁶³ Ennek ellenére sem akart — vagy tudott — bekapcsolódni ennek az idegen — a kor új eszméinek ismeretében messze előtte járó — világnak az írói szövetkezésébe. Vitkovics 1810. április 12-én írta meg Kazinczynak,⁶⁴ hogy Kölcsey vonakodik belépni triászába. E hírt Horvát is megerősíthette elveszett levelében, mert Kazinczy május 2-án ezeket válaszolta: „Szomorúan hallom a mit írsz... Kölcsey felől.

⁵⁸ KAZ Lev. VII. k. 362–364.

⁵⁹ KÖM III. k. 538.

⁶⁰ Szentgyörgyi József — Kölcsey Ferencnek. Debr. Decemb, 7^{en} 1812. *Szemere Tár* 1091. III. k. 133.

⁶¹ HORVÁT István, *Mindennapi...* Bp. 1967. 401–402.

⁶² HORVÁT, i. m. 446.

⁶³ KÖM III. 53.

⁶⁴ KAZ Lev. VII. k. 362–364.

Hagyd szabadon; ha nem tetszik, maradjon magára. De szeressétek küszöbön kívül is. Erdemes ő arra.”⁶⁵ Májusban e szabadság Kölcseynek főleg azt jelentette, hogy Szemerével járta a természetet, nyáron viszont nagyon magára maradt. Végül lehet, hogy azért, lehet, hogy az inflációban dráguló élet miatt, vagy más okból távozott a városból.

III.

Szeptemberben Kölcsey Pestről Debrecenbe futott, ott sokáig betegeskedett, majd januárban Szödemeterre ment. Egyetlen verse maradt fenn ebből az időszakból: a *Kívánság* október végi keltezésű. Hosszú ideig levelet sem írt. Áprilisban valószínűleg a szörnűy debreceni tűzvész híre vitte vissza a városba. Házuk komoly károkat szenvedett, sok írása elégett. Kazinczy ekkor már Fazekas Istvánon (Mihály fivéréen) keresztül kerestette. Rajta kívül mások sorsa is izgatta, ezért arra kérte Kölcseyt, írjon Szentgyörgyi doktor, Nagy Gábor és „Fő Hadnagy Fazekas” úr sorsáról, ami bizonyítja, hogy költőnknek tudnia kellett a *Lúdas Matyi* szerzőjéről. Kazinczy február 25-én írott levele azt sejteti, nem helyeselte Kölcsey eltűnését Pestről: „Vétkezik Uram Őcsém, ha semmit nem csinál! s e szó alatt tudja, mit értek. Csináljon, kérem!”⁶⁶ Biztatásul és barátsága újabb jelül elküldte epigrammáit. Rossz kedvű védenca április 23-án válaszolt. A lényegét megkerülve beszámolt hazatéréséről és az azóta történetekről. A pesti sokkra utal az az elhatározása, hogy gazdálkodni fog: „örömmel téptem össze írásaimat, s Voltaire szavaiban (műveljétek kertjeiteket) nyugodtam meg.” Élmenyei ellentmondásos voltára az jellemző, hogy egy helyen a pestieket irtóztató embereknek nevezi (ámbár nem tudni, kikre gondolt!), aztán boldognak mondja magát, mert „Kisnek, Berzsenyinek, Szemerének, Horvátnak és Vitkovicsnak csókjaikat érzém ajakimon...”⁶⁷

Kazinczy Kölcsey visszavonulási szándékával természetesen nem értett egyet. Levele elején a tűzvészről kért további híreket, majd ifjú barátja tervezett lakhelyéről és nagyanyjáról („kinek hívják”) érdeklődött. Saját példájával emlékeztette Kölcseyt arra, hogy a gazdálkodó is lehet „szabad”, írhat, ha akar.⁶⁸ Fiala barátja azonban közel nyolc hónap múlva kapta meg ezt a levelet, talán azért, mert addig többnyire Szödemeteren tartózkodott, ahonnan szeptember közepén meglepően gördülékeny verses levéllel fordult Szemere Pálhoz. 1811 december 6-án Kazinczyhoz írott levele egyébként arra inti a kutatót, hogy óvatosan kezelje költőnk életrajzi vallomásait: „Márciusban egy hetet tölték Debrecenben”⁶⁹ — írja. Mi viszont tudjuk, április elején volt a tűzvész, Kölcsey ezután érkezett oda, s 23-án még a városban tartózkodott. Noha áprilistól decemberig többnyire tényleg nagyanyja, Bőloni Ádámné, Bydeskuty Mária szödemeteri házában élt, az ősz folyamán ki kellett ontna mozdulnia: október 7-én ugyanis Szentgyörgy Hortobágyról küldött levelét köszönte meg.⁷⁰

Kölcsey Ferenc Pesten vagy semmi eredeti művet nem írt, vagy megsemmisítette azt. Érdeklődésére sajátos fényt vetnek 1809. augusztus 10. és 1811. január 4. közötti olvasmány-kivonatai, amelyeket Kállay Ferencsel közösen készített, s amit Szauder *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai* címen adott közre. Ezek érdekessége, hogy Pest előtt főleg filozófiai és teológiai tájékozódásra vallanak, ezután viszont politikai töltést is kapnak. Ekkor olvassák Girtanner művét a francia forradalomról és Süßmilch munkáját az

⁶⁵ KAZ Lev. VII. k. 414–416.

⁶⁶ KAZ Lev. VIII. k. 483.

⁶⁷ KÖM III. k. 47–48.

⁶⁸ KAZ Lev. VIII. k. 483.

⁶⁹ KÖM III. k. 52–55.

⁷⁰ Szentgyörgyi József — Kölcsey Ferencnek. 1811. okt. 7. *Szemere Tár* 1038. III. k. 57.

isteni rendről. Talán túlzás Szauder azon állítása, hogy e rendkívül vegyes tartalmú és kissé gyerekes megfogalmazású jegyzetek világnézeti válságról tanúskodnak, de az tény, hogy a Debrecen zárt világából kilépni akaró, újat kereső fiatal emberek — egyelőre bizonytalan — útkeresését érdekesen szemléltetik, sok fontos és Kölcsey életművében jelentős kérdést előre vetítenek.⁷¹ Debrecenben 1810 októberében írott *Kívánság* című verse után hosszú hallgatás következett. Semmit nem tudunk róla, mivel foglalkozott Szödemeteren 1811 nyaráig. Ekkor ugyanis hat verset írt — vagy inkább fejezett be — augusztus és szeptember közepe között, a hetediket Debrecenben december 5-én. A szödemeteri bükkösben születtek új költői kísérletei, első rímesei. „Hét vers készült ekkor” — írja Szauder. „A hét közül öt a költőről, a költő hivatásáról szól... Önjellemzőek ezek, több ihletforrásnak egyesítésével.”⁷² Tegyük hozzá: fő ihletforrásuk még mindig az irodalom, részben ide vezethetők vissza költészetének más jellegzetes motívumai. Így a halálgondolat, a képzelet szerepe, a szeretet–szerelem, az elvágyódás, a messzeség és a Hold vonzása, a szilágysági táj élménye. Helytállóak a korábbi értelmezések, amelyek ebből a csokorból az *Andalgásokat* emeli ki.⁷³ Valóban ez az önmagára talló költő legsikerültebb alkotása, mintegy összefoglalása az ifjú Kölcsey meghatározó gondolatainak. Nem lehet kétséges, hogy az első sorban az árva gyerek otthontalanság érzése robban ki: a hon szó itt szűkebb értelmű. A decemberben Kazinczynak írottakkal cseng össze: „Egy neme a boldogságnak, ha kinek állandó lakot enged a sors. Nem vonattatni el azon kevesektől, kiket tisztelvén szeretünk, élni a szép társalkodásnak örömeit, hallgatni szavaikat, vagy soraikban gyönyörködni...” — ezt óhajtja, talán a debreceni, talán a szödemeteri társaságról álmodozva. A „hon” szó azonban újból fölbukkan a vers közepén, s itt már tágabb értelmű. Később többször, több összefüggésben fölhasznált kedvelt képhez vezet: „Pusztult váraknak omladékain / A Múza búsan tévedez.” Ide tartozik annak a távlatnak a megjelölése („Kárpát kinyúló szirtjei”, „Ister zöldellő martjai”), amihez szólni kíván; valamint az emberi — különösen pedig a magyar — sors mögött sötétlő, később ugyancsak gyakran emlegetett Végzet megidézése. Ez a Végzet teszi elérhetetlenné a hegyek lányainak szerelmét. A kielégületlenség tölti föl olyan érzelmi feszültséggel a költőt, hogy „Remegve nyúl keze kéz után.” Társtalanság, céltalan bolyongás, epelkedő andalgások, a földöntúli és a messze földi elérhetetlensége a vers költői üzenete.

A „messzeföld” itt — a költő olvasmányainak megfelelően — két országot jelent: az egyik az ókori görög világ, amit Kölcsey egyelőre főleg latin közvetítésben ismer, s amit e verset mintegy magyarázó 1811. december 6-i levelében Sziciliával azonosít. A másik Helvétia, hol — mint Szauder is idézi⁷⁴ — Kölcsey irodalmi alapozású föltételezése szerint „még mindig friss nyomai vannak a szabad életnek”. Az elsőt a klasszikus irodalom — részben Horatius alapján — képzelettel el, az utóbbit Matthison, Bonnet, Gessner és — főleg — Rousseau alapján ülteti át versébe. Nyilvánvalóan az *Új Heloïse* írója itt a „természet barátja”, ő a bölcs, s az ő tanait érzékeli, miközben arról szól, hogy „nagy lelkéből” szent lángok csapnak ki. Amit a verset olvasó Kazinczy mélységnek érzett és helledunkelnak nevezett, az Kölcsey költészet fölfogásából következett. Eszerint a poézis abban tér el a vallástól és bölcslelettől, hogy az önmagában elmélyedő ember racionálisan megközelíthetetlen fölfedezéseket hozhat ily módon a tudattalan (ő persze nem használja ezt a szót) mélyéről a fogalmi világ felszínére, aminek nyelvi kifejezése a költő nagy lehetősége. A vers az otthontalanság érzéséből indul ki, a

⁷¹ Kölcsey Ferenc kiadatlan írása. Sajtó alá rendezte: SZAUDER József. Bp. 1968. — Világnézeti válságról lásd: SZAUDER József, *Kölcsey világnézeti válsága az ifjúkori jegyzetek tükrében*. In *Az este és az Álom*. Bp. 1970. 308–346.

⁷² SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc*. Bp. 1955. 18.

⁷³ KÖM I. k. 29–33. és III. k. 49–52.

⁷⁴ SZAUDER i.m. 18.

keresés viszi a lírai alanyt irodalmi érzéseinek fölidézéséig. A valóságból pedig a Sződemeter környéki hegyek keltenek visszhangot, s újabb irodalmi élmények hívják elő a héroszi pálya és a hevítő italt kínáló Múzsza képeit. A messze föld vonzása után jön a vérző hon képe. Innen jut a költő az elődjének vallott Dayka Gábor megidézésével hűségének kifejezéséhez Széphalom — „nem hervadó koszorúra érdemes” — ura iránt. A harminc négy soros szakaszból álló vers belső szerkezetét szabálytalan lüktetés határozza meg: tizenkét soros hangütés, egy-egy huszonegy, majd negyven soros tétel. Aztán a haza kiemelése nyolc sorban, majd a Daykához és Kazinczyhoz szóló harminckét soros rész, végül pedig a zárószakasz:

Lángzók lesznek csudált nevénél
Az érző szív verései,
S szentek, mint oltár emlékénél
A hűség csendes könnyei.⁷⁵

Kazinczy természetesen megértette ezt az üzenetet, s nem is fukarkodott a dicsérettel: „be igazolva látom messzére menő reményeimmet, melyekkel Uram Öcsémnek első dolgozásai töltöttek el. Csak Rajta, édes Uram Öcsém! De megállni nem szabad.”⁷⁶ Kazinczy valószínűleg nem tudta, hogy e verset — mintegy levélként, címtelen formában — Kölcsey először Szemere Pálnak küldte el, s ez már új tájékozódási pontra mutat életében. Változó, ízlésétől némileg eltérő törekvéseit azonban észrevette. Belekötött egyes szavakba, a helyesírásba, s kifejtette azt, amit majd Döbrentei megismétel: Kölcsey verseit nehéz megérteni, „Pedig az a tökéletessége a versnek, a melyet Bürger popularitaetnek nevez, és a melly által Bürger ragyogni akart és ragyogott, nem kis tökéletesség. Homér, Klopstock, Göthe [így!], Schiller fennszárnyalású Írók, és mégis könnyen érthetők. Uram öcsémnek a természet szép phantasiát, forró érzést, gyönyörű nyelvet adott, csak azt az egy tökéletességet óhajtanám az említettek mellé.”⁷⁷ A Mester és tanítvány útja immár kezd elválni.

Megható, Kazinczy hogyan aggódik Kölcsey jövőjén: mit fog csinálni Debrecenben, ha oda készül? — kérdezi. Panaszosan írja — talán a versekre is gondolva: — „Uram Öcsémet homály fogja körül, mint fény a nevét. Bár minél előbb álmosdi lakos lenne... Úgy teljesezhetnek az a régi óhajtasom, hogy színről színre lássam meg azt a barátomat, a kit olly szívesen szeretek.”⁷⁸ Nos, lehet, hogy Kölcsey nem nagyon észlelte ekkor még neve körül a fényt, a homállyal azonban a késői kutatónak is küszködnie kell. Debrecenben valószínűleg a könyvek világába zárkózott. Szentgyörgyi doktor mindenesetre ingerülten írta 1812. január 14-én Kazinczynak: „Költsei Ur most itt van; de csak ennyit tudok róla, mivel magát hozzám nem alázza meg, úgy látszik lelkeink kevéssé sympathisálnak... ”⁷⁹ Ugyanakkor költőnk magányosságára panaszkodik Kazinczynak, mivel Kállay kivételével minden diákkori barátja meghalt, „csak Uram Bátyám, és ő az, akiktől szeretetni vélem magamat, könyörgök istenemnek, hogy ezen boldogító hitem meg ne zavartassék.”⁸⁰ (Szemere Pál eszébe sem jut!)

Debrecenben unatkozik, otthontalan, de szorgalmasan olvas. A pestiek ösztönző szerepére mutat, hogy Horvát István kérésére kutat egy ferences prédikáció gyűjtemény után, amit később megtalál, majd Kazinczynak lemásoltat.⁸¹ Már előző leve-

⁷⁵ KÖM I. k. 29–33.

⁷⁶ KAZ Lev. VIII. k. 211.

⁷⁷ U.o.

⁷⁸ KAZ Lev. VIII. k. 208–209.

⁷⁹ KAZ Lev. IX. k. 224.

⁸⁰ KÖM III. k. 57.

⁸¹ KÖM III. k. 56–59.

léből kiderült, hogy a debreceni „bibliothekának titkait egy szerencsés eset előttem felfedezte, s minden bennelévő magyar könyvek katalógusa nálam páriálva van.”⁸² E megjegyzést még decemberben tette, amikor eszébe jutott Kazinczy — Szemere közvetítette — kérése, amit végül nem teljesített.⁸³ Érdekes, hogy míg 1809-ben gondos kutatómunkával tisztázta Szombati József sárospataki tanár egy tévedését, amit a *Magyar régiségekben* talált, s ennek eredményét — Kazinczynak írott levelén kívül — *Jegyzések az Orthographia Ungaricaról* című írásában is kifejtette, most egyszerűen elkedvetlenülítette a tudós tájékozatlansága. Mintha e tudás „olcsóságára” akart volna utalni azzal, hogy megemlítette, ő egykor mindössze hat krajcárért vette meg Péchy Lukács énekeskönyvét, amire itt szükség volt, Veszprémi István könyvtárából.⁸⁴ Közben tájékoztatta Kazinczyt Sinai Miklós még mindig raktárban tárolt gyűjteményének a sorsáról, egyrészt azt állította, hogy „magyar könyveket felette régen nem olvastam”;⁸⁵ másrészt beszámolt a Horvát István ösztönzésére kezdett kutatásairól. Ebben az ellentmondásban nemcsak hullámozó kedélyállapota tükröződik, de e levél rávezet műveltségének — érthető — korlátaira is. Ebből tudjuk, hogy az „epicurus morál” tanait egyelőre csak Bayle összefoglalásából ismeri. A gondos kutatás kiderítheti, hogy ekkori ismeretei jelentős része származott még másodlagos forrásokból. A huszonegy éves fiatalember olvasottsága tényleg rendkívüli, de közel sem akkora, ahogy az hivatkozásaiból feltételezhető.

Könnyen lehet, hogy Kölcseyt jobban érdekelte a mindennapi élet és politika, mint arra vallomásai utalnak. Kazinczy egy különösen érdekes kitérülése mindenestre erre irányíthatta figyelmét. Február 5-én ugyanis ezeket írta: a folyó országgyűlésen „Gróf Dessöffy József egy Oratiót tart a M. nyelv dolgában, s nevem az ő szájából zengett a rendek előtt. Az én ambitiom rojtot, pántlikát etc. etc. soha nem nézett oly dolgoknak, mellyeket kapni kelljen; de azt eleitől fogva óhajtotta, hogy valaha Diétális követ lehessen, s ott egyenesség és bátorság által ragyoghassak...”⁸⁶ Kölcsey erre nem válaszolt, inkább *A kötés napja* című Kazinczy versről állapította meg, hogy az „szép, édes, romantisch”.⁸⁷ Nem világos, mit érzett ebben a Kazinczy ízlésének megfelelő versben romantikusnak, de az biztos, hogy már ismerte és elismerő értelemben használta e fogalmat.

Május 8-án még Debrecenből írt tudós levelet Kazinczynak, 1812. május 22-én Álmosdról. Mivel Szentgyörgyi már áprilisban levélben köszönte meg az országgyűlésről tudósító híreit,⁸⁸ valószínűleg korábban kiköltözött jószágára, ahol első dolga házuk rendbehozása kellett, hogy legyen. Viszonylag gyakran ment be Debrecenbe, ahol 1814-ig megtartották — a tűzvész után nyilván újjáépített — házukat.⁸⁹ A személyes kötelességérzet, a Kazinczy által is kívánt cselekvő élet szükségessége, az addigi bérlet fölmondása, valamint Gulácsy Antal lekötöttsége a debreceni színtársulatnál egyaránt kívánhatták, hogy átvegye jószágai irányítását. Irodalmi munkásságának eredményeit szeptemberig nem ismerjük. Ekkor keletkezett a *Génius száll* első változata. Az év elején Kazinczynak írott levelei arról tanúskodnak, hogy nyelvi igényességben, a klasszicista szellem követésében, a „graecizmusok” használatában és tudományos tájékozódásában egyaránt igyekezett mestere iránymutatását követni.

⁸² KÖM III. k. 55.

⁸³ KÖM III. k. 31–35.

⁸⁴ KÖM I. k. 815–819. és III. k. 56.

⁸⁵ KÖM III. k. 59.

⁸⁶ KAZ Lev. VIII. k. 273.

⁸⁷ KÖM III. k. 62.

⁸⁸ Szentgyörgyi József — Kölcsey Ferencnek. Debrecen 1812. apr. 20. *Szemere Tár* XIII. 106. 847.

⁸⁹ CSORBA i.m. 192–194.

Álmosd világról keveset tudunk. Annak alapján azonban módosítanunk kell Kőlcsey itt töltött éveiről alkotott képünket. Régi pártfogója, Péchy Imre ritkán tartózkodott itt, s talán neheztelt is Pest elhagyásáért.⁹⁰ Lánya azonban, aki ekkor már Zsombory úr neje volt, szívesen látta házában az ifjú Kőlcseyt. Medicus Jeanette nevű nevelőnőjével vidám, irodalomkedvelő társaságot gyűjtött maga köré. A jelek szerint előkelő szellem uralkodott itt, a társalgás nemcsak magyarul folyt. Erre vall Kállay azon késői emlékezése, ami Kőlcsey német nyelvű tréfás versét említi. Ez Zsomboryné névnapjára készült, írója letisztázta, s elküldte a hölgynek.⁹¹ Az említettek kivül nem tudjuk, kik vettek részt e társaságban. Azt viszont igen, hogy később maga a férj is bekapcsolódott az irodalmi életbe, valamint a politikába. Ez utóbbiban Kőlcsey álmosdi ismerősei közül jónéhányan többé-kevésbé fontos szerepet játszottak.⁹² Az irodalomtörténetírás Kőlcsey szerelmeinek találgatása közben többször gondolt a Kazinczyval levelező Medicus kisasszonyra, de alighanem igaza van Jancsó Benedeknek, hogy ez elég valószínűtlen, mivel a hölgy öreg és csúnya volt. Több más leány és asszonynak kellett e körben megfordulnia, közéjük tartozik Herschud Zsuzsi, akit Kőlcsey már Pestről ismert, s aki ide német dalokat hozott magával.⁹³ Végül, ha talán nem is oly gyakran, mint azt Jancsó föltételezi, megfordult Álmosdon Kőlcsey Mihály is, Ferenc unokatestvére, aki Debrecenben osztálytársa volt, és szintén írt verseket, később pedig Csekén költőnk közelében élt. Jancsó persze azért helyezi előtérbe Kőlcsey Mihályt, mert a tények ellentmondanak a magányosság legendájának. Ehhez már Kállay, aki költőnk erre vonatkozó kesergéseit megerősítette, hozzátette, Kőlcsey tudott jókat nevetni, fel tudott szabadulni emberek között is.⁹⁴ Az álmosdi társaság persze akkor szepült meg igazán, amikor Kőlcseynél vendégeskedett az akkor már Bécs és Pozsony megjárta Kállay Ferenc. Számunkra mindebből az a lényeges, hogy Álmosdon érzékeny, művelt és a politika iránt erősen érdeklődő társaság vette körül Kőlcseyt. Azzal a magyar valósággal találkozott, amit sok szál fűzött a konzervatív Debrecenhez és az ugyancsak konzervatív nemesi gondolkodáshoz; ami közel sem rendelkezett Kazinczy szellemi fölnyével, de távol állt attól is, ahogyan az igénytelenségbe, henyességbe és makacs butaságba zárkozó vidéki nemességet általában emlegetni szokás.⁹⁵ Az álmosdi urak közül sokan kerestek új utakat a gazdálkodásban, a politikában, rendszeresen olvastak magyarul és németül, könyveket vettek, újságokat, folyóiratokat járattak — ha érdeklődésük nagyságrendjét persze nem is mérhetjük Kőlcseyéhez. Költőnk mindezzel megismerkedett, és fölmérhette befogadási készségüket, amit Kazinczy azért sem ismert kellően, mert saját nevelőhatásán kívül a bontakozó irodalmat és sajtót nagyon lebecsülte. Nem tudjuk, mennyiben érzékelt Kőlcsey, hogy ebben — és az ország számos más kis művelődési központjában — változtatási törekvések érlelődtek, de szellemi fejlődésére az álmosdi társaság bizonyosan hatással volt.

Kazinczy időnkint meglátogatta Érsemlyénben lakó édesanyját. Mivel szülőfaluja

⁹⁰ PÉCHY Imre, lásd a 37. jegyzetet.

⁹¹ KÁLLAY, i.m. 16.

⁹² Álmosdon — Péchy Imrén kivül — sok később többé-kevésbé jelentős politikai szerepet játszó férfi élt: Úza Pál, Kazinczy egykori fogolytársa, Péchy László és Csanády István, akik a Wesselényi-perben játszottak sötét szerepet, Fejes, Bölöni és Kőlcsey két ott maradt fivére, Sámuel és Péter, akik politikai leveleiben szerepelnek közismert személyként.

⁹³ KÓM III. k. 76. — JANCÓS Benedek, *Kőlcsey Ferenc élete és művei*. Bp. é.n.

⁹⁴ KÁLLAY, i.m. 8-15. Azt állítja barátjáról, hogy melancholikus ugyan, de szeretett nevetni is, főleg amikor „valami jó ízűt olvasott, vagy burlesqui alakot látott festésekben rajzokban, vagy akarminemű könyvekben”.

⁹⁵ Később a politikus Kőlcsey is többször hivatkozik a nemesség műveletlenségére, elmaradottságára.

nem esik messze Álmosdtól, okkal remélte, hogy Kőlcsey Biharba költözése elősegíti személyes találkozásukat. Az ot gazdálkodó bátyjával nem volt jó viszonyban, általában a helyi – irodalmárkodó – papnál szállt meg, akit már korábban fölhasználó levelek, csomagok Álmosdra küldésében. Ide hívta meg 1812. november 21-én Kőlcseyt azzal – tizenégy napig maradt Érsemlyénben – jó lenne, ha minél előbb átjönne, mert Péchy Imre megérkezése után vele lesznek hivatalos dolgai. Nem tudjuk, hogy már ekkor megismerkedtek-e. Azt viszont igen, hogy Kazinczy december 20-án innen írta Helmezy Mihálynak a következőket: „Épen most, midőn alkonyodik, méne el tőlem Kőlcsey. Ebéd után jött által Álmosdról.”⁹⁶ Nem tisztázható, milyen benyomást tettek egymásra; nem tudjuk, hányszor találkoztak. Kőlcsey 1813. május 22-i levelében mindenesetre kétszer hangsúlyozza, hogy csak az utcán találkoztak, de nem mondja meg, mikor. Mivel az valószínűtlen, hogy más okból kocsizott Érsemlyénbe, ez a találkozó nyilván igen rosszul sikerült. Mindketten csalódtak. Kőlcsey úgy is érezte, magyarázkodnia kell: „Azon környülállások, melyekbe a határok közé szorult gazdálkodás minden hozzám hasonló ifjút helyezett, oly hideggé, oly önmagamtól különbözővé tettenek, hogy Uram Bátyámmal egyútlétemkor is nem érezhettem egész mértékben az örömet, melyet az ég váratlanul és legjobb időben nyújtott...”⁹⁷ Az idézet egyrészt arra vall, hogy könnyebb volt számára az írás mint a társaságban való fesztelen viselkedés, másrészt rossz hangulatra utal, ami később is gyakran úrrá lett rajta. Érdekes módon ezt első szatmári utazása és debreceni tartózkodása oldotta föl.⁹⁸ Amint maga írja, ezek üzték el a démonokat, s tették lehetővé, hogy „több mint egy év után” leveleket írjon barátainak.⁹⁹

Nem találtam bizonyítékot Jancsó azon állítására, hogy Kőlcsey Kállay társaságában Bécsben járt, ahogy tévedés az utóbbi 1812-es álmosdi látogatásának az emlegetése is.¹⁰⁰ Kőlcsey 1813. június 25-én a következőket írta ugyanis Kazinczynak: „két évi távollét után” látta viszont barátját, aki azon a héten érkezett Álmosdra. Kállay február 13-án Bécsből írott levelében sincs nyoma annak, hogy Kőlcsey ismerne a császárvárost, ahogy közös utazási terveikről sem tesz említést.¹⁰¹ Valószínűleg álmodoztak 1813-ban svájci és németországi utazásról, ahol – Kállay szerint – „magyar belletrisztikai munkák ismertetésével akartak föllépni, de mindez pénzszüke, főleg pedig a viharos háborúk miatt nem sikerült.”¹⁰² 1812. februárjában Kállay a bécsi kongresszus előkészületeiről írt, arról, hogy ők a várják az orosz cárt, a porosz és angol királyt, valamint a német fejedelmeket. Annyi igaz, ekkor meghívta Kőlcseyt nyári látogatásra Bécsbe, s egy gazdag könyvtár elárverezésével is csábította. A jóval később említett pénzszükére nem gondolt. Úgy látszik, közben Kállay sem maradt mindvégig Bécsben, Kőlcsey ugyanis barátja 1813. júniusában kezdett látogatása végén – augusztus 13-án – arra kérte Horvát Istvánt, fogadja jóindulatába Kállayt, „ki ezelőtt Pozsonyban lakott, most Pestre megyen, s az olyan fő mint az övé szeret nemzetünk elsőivel ismerkedni.”¹⁰³

⁹⁶ KAZ Lev. IX. k. 183. és X. k. 197–199. 2356.

⁹⁷ KÖM III. k. 71.

⁹⁸ 1813 áprilisában – a Szent György napi vásár előtt (amikor elmulasztotta a találkozást Szemerevel a debreceni vásárban) utazott először Szatmárba, ottani birtokai megtekintésére és azokkal kapcsolatos bonyodalmak tisztázására. Erről keveset tudunk, de ott szerzett irodalmi tapasztalatairól 1813. május 22-i levelében beszámolt Kazinczynak.

⁹⁹ KÖM III. k. 72. – Az 1812. május 8. és 1813. május 22. közti időszakból nem maradt fenn levele.

¹⁰⁰ JANCsó, i. m. 58.

¹⁰¹ Kállay Ferenc – Kőlcsey Ferencnek. Bécs 13. Febr. 1813. *Szemere Tár* 1102. IV. k. 5.

¹⁰² Kállay i. m. 38.

¹⁰³ KÖM III. k. 82.

Kölcsey azon állítását, hogy egy évig nem írt senkinek, megerősíti Kállayhoz szóló keltezetlen levele, amiről későbbi szokásai ismeretében föltételezhetjük, hogy ugyan-csak 1813. május 22-én vetette papírra.¹⁰⁴ Ebben örömmel nyugtázza barátja meg nem válaszolt leveleit, s hozzáteszi: „Gyönyörködve néztem bennök, mint tett a nagyobb világ s a józanabb filozófia az én Kállaymból sokkal szeretetre méltóbbat, mint azelőtt is vala. Mindketten megváltoztunk, de különbözőképpen. Te elébb mentél az úton, melyen elindultál, s szebb lett rajtad a szín...” Föltűnő itt az eddig csak Pest-ről ismert „nagyobb világ” utáni vágy és a józanabb filozófia említése, ami nyilván a Helvetiustól és d’Holbachtól való saját eltávolodására utal.

Az Álmosdra érkező Kállay aligha erősítette meg Kölcsey föltételezését: úgy lát-szik, Bécsben nem tudott boldogulni, s őszre Pestre készült. Itteni sorsát Kölcsey meglehetősen aggodalommal szemlélte. November 14-i levele több szempontból figyelemre méltó. Kicsit fölényes és hideg baráti tanácsainak összefoglalása után a levél háromnegyede a Kazinczy ízlése szerinti „irodalmi igénynek” megfelelő. Csak a befejező sorok melegebbek, személyesebbek. A legizgalmasabb azonban Kölcsey vallomása kimerültségéről: „A szüntelen vérzés ezen napokban annyira meggyengített, hogy csak nehezen szedhettem össze gondolataimat” — írja.¹⁰⁵ Íme a magyarázat időnkinti — később is megisméltendő — elhallgatásaira, váratlan menekülései egy részére, keserű megnyilatkozásaira: minden bizonnyal valamilyen gyomorbetegségben szenvedett!

Ugyanazon az 1813. május 22-én, amikor Kazinczynak és — feltételezésem sze-rint — Kállaynak írt, egyik legfontosabb levelét fogalmazta meg Szemere Pálnak.¹⁰⁶ Már az első sorban olyan hangot üt meg, amire korábban nincs példa: „Végre, vég-re édes Szemerém!... Hosszú hallgatásomból valamilyen isteni kéz ébreszte fel, soha még ily elevenen nem tűnt fel azon kor képzetimnek, az ismert városban gondoltam lenni magamat s régi szállásod előtt... A falusiak leveleik hosszúk szoktak lenni, azt mondja Rousseau az Új Heloise előtt, mert ritkán írnak, s olyankor örömet öntenek ki mindent... szükségem van neked 6tt a Nyir szélén barátokra...”¹⁰⁷ Mi váltotta ki e segélykiáltást? A Szent György napkor Debrecenben elmulasztott találkozás?¹⁰⁸ Nem sokkal korábbi első szatmári útjának élményei?¹⁰⁹ A Kazinczyval való személyes találkozás hidegsége?

Míntha Kazinczy meg is érezte volna kitörési kísérletét „iskolájának” zárt vilá-gából. Június 3-án ezeket írta: „A mi Szemerénk elrontja magát. Hypochondriája nagyon elérte...”¹¹⁰ Kölcsey így válaszolt: „Tegnap vettem Szemerétől levelet, oly szépet, oly forró, melyet csak az én Palim hevülő melle nyújthat...”¹¹¹ Ugyanezen a napon — június 18-án — Szemerének a következőket írja: „Három egész éven keveset dolgozám. Te azalatt nyomtatott dolgokkal gazdagítád litteraturánkat. Teljességé-ben boldogságomnak, ha barátim előtt érzeményimet kiönthetem, nem tagadom el, mégis mely szédítőnek érzem azt, ha idegenek is együttérzéssel olvassák dolgozásai-mat. Nem azért, hogy örömes adnám publikum elébe dalaimat (nem tevéen ezt a télen Kazinczy kérésére is), de tisztellem azt, ki fényben jelenik meg többek előtt.”¹¹² Ka-zinczy említett biztatása annál bizonyosabbnak látszik, hiszen szeptember 28-án arról

¹⁰⁴ KÖM III. k. 108. — Amikor levélírára szánta el magát, egy nap általában több levelet írt.

¹⁰⁵ KÖM III. k. 110.

¹⁰⁶ KÖM III. k. 74–76.

¹⁰⁷ U.o.

¹⁰⁸ KÖM III. k. 72.

¹⁰⁹ Erről az igen jelentős utazásról itt hely hiányában nem eshet szó.

¹¹⁰ KAZ Lev. X. k. 401.

¹¹¹ KÖM III. k. 77.

¹¹² KÖM III. k. 81.

is tudósította ifjú barátját, hogy Kis János szerint „magyar Schiller” válhat belőle.¹¹³

A késői olvasó eltöprenghet azon, miért éppen Schiller példája jutott Kis eszébe? Talán mert Goethe szerepét Kazinczynak szánta? Mindenesetre az utalás nem maradt hatástalan költőnkre, noha 1813. november 15-én arról írt Döbrentének, hogy Schillert ritkán olvassa, inkább Goethét és Homéroszt szereti.¹¹⁴ Kazinczy befolyását kell föltételeznünk a görög költészet iránt erősödő érdeklődésében és abban, hogy megkísérli Csokonai „kijavítását”. Ennek eredményéről Szauder találóan írja: Kőlcsey beavatkozása nyomán a nagy költő „fűszeres ízessége, szép konkrétsága, érzéken vil-lódzó szavai — átszellemülnek... ”¹¹⁵ Ennek az időszaknak legsikerültebb terméke a *Génius száll...* E versben a görög művelődéskörből vett szavak segítségével egész mítoszokat, mítosz töredékeket villant föl — a pompás kifejezés, az emelkedett szellemű művészi hatás és a mélyebb mondanivaló igényével, Kazinczy szellemében.

Találóan állapítja meg Szauder, hogy e vers az ihletről szól, s benne a költő „fe-szültebbé teszi a szentimentális elragadtatás és merész nagyratörés érzelmét, mint az *Andalgásokban* volt. Eltűnnek a messzeföldi ingerek, hová köthető volna a vágy. Fel-szabadul a végtelen hullámozás az érzelemben s felszabadul a nagyratörő akarat... ” Fenyő István a „Mestertől” eltávolodást is észleli: „Leginkább pedig az önbiztató vers-monológ áradó szubjektivitása vall arról, hogy a klasszicizáló forma egyneműségét mint kezdi áttörni a romantizáló ihlet röpte, a »földi szellem«-mel szembehelyezkedő egyéniség öntudata, a »csillagkoszorú« elhivatottsága.”¹¹⁶ Mintha azonban Kőlcsey elszakadási kísérlete még bizonytalan lenne: a *Minden órálm* legföljebb az erre irányuló vágyáról szól. Fenyő ugyan többletnek tartja a Matthisontól tanultakból építkező vallomást, a költői „én” központba állítását, de zavarba ejtően sok még a régi elem, a költői közhely. A *Panaszban* több őszinteség észlelhető. Persze a korabeli irodalom és társasági élet érzelmi fűtöttségének ismeretében nehéz eldönteni, hogy a megszólal-tatott szenvedések milyen mértékben köthetők a már Dayka költészetében alapvető szentimentális életérzéshez. Annyira nehéz, hogy Kőlcsey maga „derültebb maniru”-nak nevezi ekkori — fájdalokkal teli — verseit.¹¹⁷ Költői hangvétele mindenesetre ugyanarra mutat, mint kapcsolatkeresései, amelyek közül a legjellegzetesebb az, hogy 1813. augusztus 13-án már azért irigylí Szemerét, hogy Pesten Horvát és Vitkovics „karjaiban” mindig találhat örömet.¹¹⁸

Kazinczy „iskolája” alapvető hatással volt Kőlcsey ízlésére, gondolkodására, irodal-mi tájékozódására. Neki köszönheti — többek között — Goethe és Kant fölfedezését,¹¹⁹ de neki számos elfogultságát is, amitől csak jóval később tudott megszabadulni. 1813 nyarán még igen távol áll attól, hogy „Mesterével” szakítson, főleg, hogy megtagadja. Ugyanakkor kevésnek érzi — főleg érzelmileg — azt, amit tőle kaphat. Arra a barát-ságra vágyik, amit Szemere elfogad és viszonz. Noha a költői fordulat csak 1814-ben következik be alkotó tevékenységében, annak előkészületeit egy évvel korábban már megfigyelhetjük.

¹¹³ KAZ Lev. X. k. 69–72.

¹¹⁴ KÖM III. k. 118–119.

¹¹⁵ SZAUDER, i. m. 22.

¹¹⁶ FENYŐ István, i. m. 173.

¹¹⁷ KÖM III. k. 509.

¹¹⁸ KÖM III. k. 83.

¹¹⁹ Goethe és Kant fontos hatásáról lásd Szauder több tanulmányát, valamint FENYŐ, i. m. 171–172. Fenyő ehhez Herder ismeretét is hozzáteszi, annak azonban ezekben az években nincs bizonyítéka.

KÖLCSEY, „DISCIPLE” DE KAZINCZY

Kazinczy était l'aîné de Ferenc Kölcsey de 21 ans. Pendant les deux décennies qui séparent leur naissance, s'est déroulée la grande tentative de Joseph II à la création d'une empire Habsbourg moderne et unifiée, — avec toutes les conséquences contradictoires qui en découlaient pour la Hongrie. Non seulement de sa famille, mais aussi des conditions de sa jeunesse, Kazinczy avait beaucoup plus de possibilités au développement de sa culture personnelle, que n'en possédait Kölcsey, enfermé dans la solitude et pauvreté de province. La voie pour entreprendre un rôle social s'est ouvert très tôt au jeune Kazinczy, et quoique son emprisonnement ait brisé sa carrière, de son prison il est sorti, chef reconnu de la vie littéraire.

Kölcsey s'est adressé à ce „maître” estimé qui est tout contre de son milieu de Debrecen, en 1808. Le jeune étudiant voulait avant tout attirer l'attention à soi-même et à ses poèmes, malgré une lettre écrite au sujet d'une discussion scientifique des cartes anciennes. Leur correspondance occupe une importance primordiale dans la vie de Kölcsey pendant presque dix ans, et surtout les cinq premières années ont été décisives pour ses idées.

Le rôle éducatif de Kazinczy était multilatéral. Il avait attiré l'attention de son disciple à des exemples de littérature mondiale, avait donné des conseils au poète débutant, des directives à l'autoéducation scientifique. C'est également la correspondance de Kazinczy qui avait rendu compte du talent de son protégé de Debrecen à d'autres personnages de la vie littéraire. Leur rapports était troublé pour la première fois par le voyage — d'ailleurs échoué, mais toutefois très instructif — de Kölcsey à Pest, mais Kazinczy, d'une manière magnanime, avait pardonné à Kölcsey de ne pas s'être joint à ses disciples. D'ailleurs, l'amitié bien sentimentale qui naissait entre Kölcsey et Szemere, montre une autre tentative du jeune poète pour retrouver son chemin à lui. De manière très intéressante, sa connaissance personnelle avec Kazinczy coïncide avec son éloignement de plus en plus décidé, ce dernier d'ailleurs pouvant être expliqué également par les soucis de sa vie quotidienne. En 1813, il se rend compte définitivement de ne pas trouver sa place dans l'univers clos et étroit de Álmosd, il voudrait aller à Pest, et cherche de plus en plus décidément son propre chemin poétique. De cette façon, il abandonne „l'école” de Kazinczy, toutesfois gardant un rapport étroit encore pendant de longues années.

IDŐ- ÉS TÉRVISZONYOK JÓKAI MÓR TÁRSADALMI REGÉNYEIBEN*

AZ IDŐ

Mintegy 75 év történetébe ágyazódnak bele cselekményeikkel a 19. századi Magyarországához fűződő Jókai-regények eseményei. Többségük egészen pontos időmeghatározással szolgál. Az ide számítható 27 regény között mindössze kettő akad, amelyben egyetlen adat sem igazítja el az olvasót a cselekmény konkrét idejéről (*Szegény gazdagok* és a *Felfordult világ*); közvetett utalások alapján róluk is nyilvánvaló azonban, hogy 1848 előtt játszódnak.

A közelmúlt és a jelen

A szakirodalom előszeretettel emeli ki, hogy az író gyakorta fordult a *reformkor* időszakához, hogy a felemelő események felidézésével példát és vigaszt állítson közönsége elé.¹ Valóban, a *Nábob* és a *Kárpáthy Zoltán*, de a *Felfordult világ* vagy *A régi jó táblabírák* megírásakor is tiszták és világosak voltak előtte a célok és a hozzá vezető minták, s ezek regénybefoglalásai vigaszt nyújtottak a közönségnek: megerősítették megrendült önértékelését, egyúttal azonban kijelölték a tennivalókat is, amelyek az önbizalom helyreállításán túl, vagy azon belül, az értelmes közhasznú tevékenységben voltak megragadhatók. Ami az önbizalom helyreállítását illeti, a hagyományos értékek elismerésének, sőt maguknak a — reformkori átalakítást sürgetők által meghaladásra vagy elvetésre ítélt — hagyományoknak éppoly nagy szerepük volt ebben, mint a megújulási készség és képesség feltételezésének. Itt még egyértelmű a cél: valaminek ellenében a nemzeti, rendi és egyéni érdekek természetes összekapcsolására való törekvés. Ez a regényírótól olyan séma fölvázolását és részletező hitelesítőanyaggal való kitöltését igényelte, amely miközben igazolja, hogy az említett érdekek valóban összekapcsolhatók, a múlt még belátható (bár a jelentől különböző távolságra lévő) rétegeit állítja az olvasók elé. E rétegek pedig, mivel mindvégig könnyen vonatkoztathatók a jelenre (az olvasó jelenére), lehetővé teszik a jövőre való utalásokat is. Mivel pedig ez utóbbiak értelmezése — a cenzúra miatt is — többnyire az olvasóra hárult, az író segítségképpen vonatkoztatási pontokat jelölt ki, kapaszkodókat helyezett el a szövegben. Ilyen például a *Nábobban* az új és régi természetes egymásra épülésének, a megifjodás lehetőségének eszméje, a *Kárpáthy Zoltánban* a nemzeti ünnepek összetartó erejének (a Nemzeti Színház avatása), a katasztrófa utáni megújulás lehetőségének, az összefogás szükségességének (árvíz — újjáépítés) hangsúlyozása. Eközben a reformkor eszméinek, magatartáseszményeinek sematizált újjárajzolására is sor került — persze elsősorban Széchenyi jelképpé vagy inkább jelszóvá egyszerűsített alakjának előtérbe állításával —, s ez írótól és közönségtől egyaránt szintén a jelen nézőpontját, a retrospekciót követelte meg. Mert világos volt, hogy valójában nem a reformkorról van szó,

* Részletek a szerző *Jókai — Magyarország* című értekezéséből.

¹ L. erről ZSIGMOND Ferenc, *Jókai Mór* Bp. 1924. 139.